

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' בא תשפ"א

חיוב מחאה בנכרי הבא לעשות מלאכה עבור ישראל בשבת

מקור האיסור של אמירה לנכרי בשבת

כ' בפ' בא (י"ב ט"ז) לגבי פסח "וביום הראשון מקרא קודש, וביום השביעי מקרא קודש יהיה לכם, כל מלאכה לא יעשה בהם", ופרש"י "לא יעשה בהם" - פירוש אפילו ע"י אחרים, ומקורו במכילתא. הרמב"ן הקשה על רש"י דאם האחרים האלו הם ישראל, הלא הם עצמם מוזהרים עליה, ואין אני מוזהר במלאכתי שלא תעשה על ידו, אלא שאם מטעה אותו באיסור, מוזהר עליו משום "ולפני עור לא תתן מכשול" בין במלאכתו בין במלאכת העושה עצמו, ואם אחרים הללו גויים, אין אנו מוזהרים בתורה על מלאכה של גוי כלל, לא ביום טוב ולא בשבת, אלא שיש בה שבות מדבריהם עם האמירה שלנו, וכמו שאחז"ל בשבת (ק"י). דהאמירה לגוי שבות, והוסיף לבאר שדרשת המכילתא אינה אלא אסמכתא.

הפנים יפות (פ' בא שם) יישב קושיית הרמב"ן על רש"י, וכי דהא דאמרו חז"ל שאמירה לעכו"ם הוא שבות, הוא דווקא אחרי מתן תורה דאין שליחות לעכו"ם (ובאמת אפילו אם היינו חוששים לחומרא דיש שליחות לעכו"ם, שאני שבת שהאיסור הוא על הגברא, למען ינוח - שהוא ישבות, ולא שהמלאכה לא תעשה בשליחותו, וכמו שכבר האריכו בזה האחרונים, ולכן לא מהני בזה שליחות, דאפילו אם המעשה מתייחס אליו, מ"מ כיון שגופו שבת ונח, לא נעשה כאן איסור כלל, עי' בבית מאיר אהע"ז סי' ה' ס"ד, ונתיבות סי' שמ"ח סק"ד, ושו"ת חת"ס או"ח סי' פ"ד, וחוו"מ סי' קפ"ח, וח"ו סי' כ"ד). אבל קודם מתן תורה שכל ישראל הי' להם דין של ב"נ, ומבן נח לבן נח יש שליחות כמבואר במ"א (סי' תמ"ח סק"ד) וש"ך (חוו"מ סי' רמ"ג סק"ה) בשם שו"ת משאת בנימין (סי' נ"ט), אה"נ אמירה לעכו"ם אסורה מה"ת מצד שליחות.

הב"י (סוסי רמ"ד) מביא המכילתא (פ' בא פרשה ט' אות ס') וז"ל "כל מלאכה לא יעשה בהם", לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה נכרי מלאכתך, אתה אומר כן או אינו אלא לא תעשה אתה ולא חברך, ויעשה נכרי מלאכתך, ת"ל "ששת ימים תעשה מלאכה", הא למדת כל מלאכה לא יעשה בהם, לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה נכרי מלאכתך דברי ר' יאשיה עכ"ל (ועיי' ברמב"ן פ' בא י"ב ט"ז שהביא גירסא קצת אחרת במכילתא).

יש אחרונים (תועפות ראם על היראים מצוה ד"ש, והחכמת שלמה סי' ש"ז ס"ה) שכו', דיש ליישב שיטת הסמ"ג (ל"ית ע"ה) ודעימי דס"ל דאמירה לעכו"ם אסור מה"ת, דמיירי בפועל נכרי שמקבל תשלום, דהוא שלוחו מה"ת לפי המחנ"א (ה'י שלוחין סי' י"א), משא"כ אמירה לנכרי שאינו מקבל תשלום, אינו אסור אלא מדרבנן.

והנה אע"פ דלכמה ראשונים, איסור אמירה לעכו"ם שנלמד מהפסוק אינו אסמכתא בעלמא אלא דרשה גמורה, אבל להלכה קיי"ל דאינו אלא איסור דרבנן וכמש"כ בשעה"צ (סי' רמ"ג סק"ז) אחרי שהביא דעות הראשונים בזה.

חיוב מחאה כשנכרי עושה מלאכה עבור ישראל בשבת

מפורסם שיש חיוב למחות בנכרי שבא לעשות מלאכה עבור ישראל בשבת, ולכאורה יש לדון טובא בסוגי זה, ובפרט שאם מותר לרמוז לו, היכן נעלם החיוב מחאה (עי' רע"א סי' ש"ז על המ"א סק"כ שהקשה כן), אבל יש להבהיר, דמה שנוהגים להחמיר באמירה לנכרי ולהקל לומר לו דרך רמז, אינו כ"כ פשוט, דהרי נפסק ברמ"א (סי' ש"ז סכ"ב) כל דבר שאסור לומר לאינו יהודי לעשותו בשבת, אסור לרמוז לו לעשותו, והסביר המ"ב (סקע"ז) דגם זה הוא בכלל אמירה לאינו יהודי, כיון שעל ידי רמיזתו עושה בשבת, וה"ה שאסור לומר לו בשבת איזה דבר שיבין מתוך כך שיעשה מלאכה.

מקורות לחיוב מחאה

בשו"ע (סי' רנ"ב ס"ב) נפסק שיש חיוב מחאה, וז"ל מותר ליתן בגדיו לכובס אינו יהודי ועורות לעבדן סמוך לחשיכה, אם קצץ לו דמים או שעושה אותם בטובת הנאה (פי' המ"ב סקט"ו – שנתרצה הנכרי לעשות לו בחינם, ואמרינן דמסתמא הוא בשביל איזו טובה שעשה לו הישראל מתחילה), והוא שלא יאמר לו לעשות בשבת, וגם שהאינו יהודי יעשה המלאכה בביתו, **ואם ראהו עושה מלאכתו בשבת, אם הי' עושה בטובת הנאה, צריך לומר לו שלא יעשה בה בשבת עכ"ל**.

וכן פסק המ"ב (סי' רמ"ג סק"ה), דלא מיבעיא דאמירה לנכרי אסורה בשבת, אלא אפילו אם הנכרי עושה בעצמו מלאכה של ישראל בשבילו, ג"כ צריך למחות בידו, וע"ע במ"ב (סי' רע"ו סק"א) שאם נזדמן לישראל שראה בעת שהנכרי רוצה להדליק הנר בשבילו, או לעשות מדורה, צריך למחות בידו, אפילו אם היה זה בביתו של הנכרי, ג"כ צריך למחות כיון שהנר והעצים של ישראל, ואפילו אם דעת הישראל לצאת אח"כ לחדר אחר ולא יהנה מהנר, ג"כ צריך למחות, וכש"כ בבית ישראל.

מקורות שאין חיוב מחאה

אבל בכמה מקומות מבואר שאין חיוב מחאה, דהרי הרמ"א (סי' רע"ו ס"ד) פסק דמותר למחות באינו יהודי שבא להדליק נר, או להוסיף שמן (בנר שלו - ע"ש במ"ב סק"ז), הא משמע שאין חיוב מחאה (והסביר המ"ב שם סק"ה בשם הב"י, דמש"כ ד"מותר" למחות, היינו משום דסד"א להחמיר בזה כדי שלא לדבר בענין הדלקה כלל – אבל בשו"ע הרב שם ס"ה הסביר דהחידוש ש"מותר" למחות, הוא דאין במחאתו משום כיבוי, דאפשר ע"י מחאתו יגרום מהירות הכיבוי, הרי דמשום סרך גרם כיבוי היה צד לומר שלא ימחה בו, ולכן כ' הא"ר סי' רע"ו סקט"ז שאם הנכרי כבר עסוק בנר, לא ימחה בו משום שיגרום שיכבהו).

וכן משמע בשו"ע (סי' ש"ה סכ"א) גבינות שעושות השפחות מעצמן מחלב של ישראל מותר, כיון שאינו אומר להן שיעשו (אמנם המ"ב שם סקע"ד הביא שהאחרונים נדחקו למה אין חיוב מחאה, ולכן הסבירו דמיירי שעשתה כן לפעמים דרך מקרה, ורק בכה"ג מותר ליהנות ממנו אחר שבת, אבל כשהוא עושה כן תמיד חייב למחות - אבל כל זה הוא תוספת עמ"ש"כ בשו"ע). וכעין זה מבואר בשו"ע (סי' שכ"ה ס"ג), אם ליקט אינו יהודי והאכיל לבהמת ישראל א"צ למחות בידו לפי שעה, אבל אם רגיל בכך צריך למחות. הרי מבואר דהאי סוגי של חיוב מחאה עמומה, וצריך לבארה קצת.

שיטת המ"א דצריך למחות בנכרי שעושה מלאכה בחפץ של הישראל גם כשאינו נהנה ממנו

והנה בפוסקים מצאנו כמה וכמה מהלכים בהאי סוגי של מחאה. המ"א ס"ל שאם הנכרי עושה בחפץ של ישראל צריך למחות בו אע"פ שהישראל אינו נהנה, ואע"פ שעושה בבית הנכרי, וק"ו שלא יועיל בזה רמז כשהוא בלשון ציווי, ולכן פסק (סי' רע"ו סק"ד – הובא במ"ב סק"ז) בהוספת שמן או נר בשל ישראל צריך למחות, ובעשיית גבינות (סי' ש"ה סק"ד – הובא במ"ב סקע"ד) דאסור גם בבית הנכרי.

סתירות בשיטת המ"ב בענין חיוב מחאה בנכרי שבא לעשות מלאכה בשבת

אבל בשיטת המ"ב יש כמה וכמה סתירות בסוגי זה. מצד אחד פסק (סי' רע"ו סק"ז) דכשמוסיף שמן מעצמו בנר של ישראל צריך למחות בו, ואילו בהוספת אורה כשאפשר בלעדו מתיר לרמוז לו שלא בדרך ציווי (סי' ש"ז סקע"ו), דהרי כ' וז"ל אך כשאומר הרמיזה לאינו יהודי שלא בלשון ציווי, כגון שאומר

"הנר אינו מאיר יפה", או "איני יכול לקרות לאור הנר הזה שיש בו פחם", והאינו יהודי שומע ומתקנו שרי, דאין זה בכלל אמירה, ואין לאסור מטעם שנהנה ממלאכה שהאינו יהודי עשה בשבילו, דאין זו הנאה כ"כ, דגם מקודם הי' יכול לקרות לאורו ע"פ הדחק עכ"ל. אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קל"ט סק"ב) פסק דאסור לומר לו "איני יכול להסיר את הפחם", כיון שמזכיר בפירוש את המלאכה שרוצה שהנכרי יעשה עבורו, ואין זו רמיזה בעלמא.

עוד צ"ע שהמ"ב (סי' רע"ו סק"א) כ' דאף כשאין בדעת הישראל ליהנות מהנר או האש שהנכרי הדליק, ג"כ חייב למחות בו, ומאידך גיסא פסק (סי' ש"ז סק"א) דכשאינו רוצה ליהנות עד מוצש"ק מותר ע"י רמז, וק' טובא היאך מהני מה שאינו רוצה ליהנות, הרי חייב למחות כדי שלא יחשדוהו שציווהו לעשות כן.

מחלוקת הפוסקים בענין רמז בשבת

כבר הזכרנו מש"כ הרמ"א (סי' ש"ז סכ"ב) דכל דבר שאסור לומר לאינו יהודי לעשותו בשבת, אסור לרמוז לו לעשותו, אבל בשו"ע (שם ס"ב) מבואר דמותר לומר לו אחר השבת למה לא עשית דבר פלוני בשבת שעבר, אע"פ שמבין מתוך דבריו שרצונו שיעשה בשבת הבאה, ונחלקו הפוסקים בביאור שיטת המחבר והרמ"א, דלשיטת הט"ז (סק"ב) המחבר והרמ"א חולקים, דלשיטת המחבר והב"ח אמירה ברמז מותר גם לעשותו בשבת עצמה, ואילו הרמ"א ס"ל דאמירה ברמז אסור אפילו בערב שבת (ע"ש בשעה"צ סק"י וסקפ"ו). אבל הרמ"א (סק"א) והלבוש והפמ"ג והגר"א ס"ל דאין מחלוקת ביניהם, דהמחבר היקל כשרמז לו בערב שבת, והרמ"א אסר לרמוז לו בשבת עצמה, ולהלכה מבואר במ"ב (סק"י ושעה"צ סק"י) דס"ל כשיטת הני אחרונים, ולפ"ז, א. מותר לרמוז לו בערב ש"ק שיעשה מלאכה בשבת, ב. מותר לרמוז לו בש"ק שיעשה מלאכה במוצש"ק (ע' רמ"א סכ"ב), ג. אסור לרמוז לו דרך ציווי בשבת שיעשה מלאכה בשבת (מ"ב סקע"ו דלא כב"ח וט"ז), ד. מותר לרמוז לו שלא בדרך ציווי שיעשה מלאכה בשבת (מ"ב סקנ"ו וסקע"ו).

מותר לרמז לנכרי במקום שהדבר אסור רק משום חומרא

לשיטת המ"א כל מיני רמז אסור (וע' בח"א כלל ס"ב ס"ב שגם רמיזה ע"י תנועת ידים נחשבת רמיזה בדרך ציווי), ומה שהתיר המ"א (סי' ש"ז סק"ב) לומר באיגרת "איני יכול לקרותו", היינו משום דס"ל דפתיחת איגרת היא רק חומרא (ע"ש במחצה"ש ורע"א על המ"א), ועוד הוסיף רע"א שאם לא אמר לו כלום אפילו בחול, א"צ למחות בו, ומה שנפסק בסי' רנ"ב להחמיר, היינו שמסר לו בול כדי לעשות המלאכה.

רמז בלשון ציווי באיסור דרבנן

עוד יש לציין שהפוסקים כ' בשיטת המ"א, דבאופן שאינו נהנה, מותר לרמז בלשון ציווי כשמדובר באיסור דרבנן, כמו בהסרת הפחם וקריעת איגרת (ע' פמ"ג סי' ש"ז א"א סק"כ וסקל"א ומחצה"ש שם), ולפ"ז א"צ למחות כשהנכרי עושה מלאכה באיסור דרבנן, והישראל אינו נהנה ממנה.

שיטת מרן הגרשז"א זצ"ל בגדר רמז שאינו דרך ציווי

מרן הגרשז"א זצ"ל פסק (מאור השבת ח"א עמוד תקט"ו) שאם אומר לנכרי שעל פי דת יהודית אסור להדליק חשמל היום, ומסביר לו שבימות השבוע אני מדליק החשמל בכפתור הזה, כדי שיבין ע"יז היאך להדליק החשמל, אין זה נחשב כרמז דרך ציווי, אבל בביתו של ישראל צריך למחות בו.

עוד כ' (שם עמוד תקי"ח – והובא בשלחן שלמה ח"א עמוד רל"ט) וז"ל מיום עמדי על דעתי ראיתי שמקילים לקרוא לגוי, ואח"כ מרמזים לו לעשות מלאכה ברמז שאינו של ציווי, אך לא הבינותי כלל ההיתר בזה וכמו שהעיר, דרק במקום דליקה התירו לקרוא לגוי..... אך מעולם לא כתבתי בשום מקום בזה, כיון שאינני רוצה שיהא כתוב בשמי לאיסור בזה שהוא דבר שנהגו להקל, ולעומת זה אינני רוצה לומר היתר בזה עכ"ל.

ביאור מרן הגריש"א זצ"ל שחיוב מחאה הוא רק כשעושה מלאכה גמורה ומושלמת

במלכים אמניך (פי"ד הערה ד') הביא בשם מרן הגריש"א זצ"ל, דיש לחלק בין מלאכה גמורה ומושלמת כגון להדליק נר נוסף, שעליה נאמר דין מחאה, ובין מלאכה שהיא רק שיפור המצב הקיים בהסרת הפחם, שבזה התירו לרמוז ואינו חייב למחות.

אבל לכאורה לפי צריך ליישב המ"ב (סי' ש"ז סק"א) שהתיר לנכרי להוסיף עוד נר כשיש שם נר כבר, דזו פעולה חדשה. עוד צריך להבין מש"כ בשעה"צ בהל' יוהכ"פ (סי' תר"י סק"י), דמבואר ברמ"א שם לגבי מי שהדליק נר נשמה לאביו ולאמו שמתו, שאם כבו הנרות אין לומר לאינו יהודי שיחזור וידליקם, והוסיף המ"ב (סק"ג) שגם אם הנכרי רוצה להדליקם מעצמו צריך למחות בידו, אבל השעה"צ הביא בשם המטה אפרים שאם הנכרי רוצה להדליקם מעצמו א"צ למחות בידו, והסביר השעה"צ דאפשר ס"ל דמיירי במקום שלא יהנה ממנו אח"כ, וקשה טובא לפמש"כ המ"ב (סי' רע"ו סק"א וסק"ז) דגם כשאינו נהנה צריך למחות כשעושה בחפצי ישראל (וכן משמע בסי' רמ"ג סק"ה), ואמנם המ"ב (סי' רס"ו סק"ח) כ' שאם גוי מצא ארנקי ומביאו מעצמו א"צ למחות בו, שאני התם שהישראל עדיין לא זכה במציאה ולא נקרא חפצי ישראל.

אבל העירו על המ"ב שפסק דצריך למחות כשהנכרי רוצה להוסיף נר או שמן, דהרי הבה"ל (סי' ש"ז ס"ב ד"ה ואפילו) כ' דאין איסור אמירה דאמירה בערב שבת כשרוצה שהפועלים יעשו המלאכה בשבת, בתנאי שמדובר במלאכה שא"צ למחות כשרואה את הנכרי עושה מעצמו בשבת, והמ"ב (שם סק"א) הסביר כגון בדבר שאין גוף הישראל נהנה מאותה מלאכה, כגון שכבר יש שם נר ואש, והנכרי רק מוסיף עליהם, והכי מבואר גם בח"א (כלל ס"ב ס"ג) ובשו"ע הרב (סי' רמ"ג במהדו"ב) ובתפא"י בכלכלת השבת (דיני אמירה לנכרי סק"ה). וקשה טובא על המ"ב, דמה בכך שאין לישראל הנאה גמורה מהנר או מתוספת השמן, דהרי המ"ב (סי' רע"ו סק"ז) פסק שצריך למחות בו. והנה בשיטת הח"א ודעימי לק"מ, דהרי ס"ל דבמלאכה שאין בה הנאה לישראל א"צ למחות, ובזה הותר רמז שלא בלשון ציווי, וכן לומר לו בחול "מדוע לא עשית בשבת שעברה" כמו בהוספת שמן ונר, וכן בפתיחת אגרת, אין בכך הנאה לגוף הישראל, והביא ראיי לזה מספר התרומה והאגודה והתשב"ץ.

כיבוי אור ע"י נכרי כדי שישראל יוכל לישון

והנה לפי הביאור של מרן הגריש"א זצ"ל, הוא פסק שאם נכרי רוצה לכבות האור בחדר שינה כדי שהישראל יוכל לישון, חייבים למחות בו כיון שהיא מלאכה מושלמת, ומ"מ הוא מודה שאם הגוי כיבה את האור, מותר ליהנות מהכיבוי כיון שאינה הנאה חיובית.

מאידך גיסא מרן הגריש"א זצ"ל פסק שאינו חייב למחות בו, והסביר דכל שיכול ליהנות גם בלי המלאכה שנעשה עבורו, שוב א"צ למחות בו, ולכן מותר לרמז לנכרי שלא בדרך ציווי, כיון שיש אפשרות לישון גם כשיש אור, וממילא א"צ לחוש שיבא לומר לנכרי לכבות את האור (שלחן שלמה סי' רע"ו סק"ב – וע"ע במאור השבת ח"א עמוד תקי"ג), ולפי דבריו, מי שבאמת אינו יכול לישון כשהאור דולק, חייב למחות בנכרי שבא לכבות האור עבורו, דאיכא חשש שיאמר לו בפירוש לכבותו, והדבר שכיח מאוד אצל זקנים שיש להם פיליפינים המשרתים אותם, אא"כ נאמר שיש להם היתר של חושאב"ס, והכל תלוי לפי מצב בריאותם.

למה אסור לנעול נעליים שנכרי צחצח בשבת

לפי יסוד זה יש להקשות על המ"ב (סי' שכ"ז סקט"ז) שכתב בשם התפא"י שאם הנכרי צחצח נעלי ישראל בשבת, אסור לנעול הנעליים עד מוצש"ק בכדי שיעשה, דמאי שנא מאם הנכרי הדליק נר נוסף, דקיי"ל דמותר ליהנות ממלאכתו כיון שהי ראוי לשימוש גם בלי מלאכת הנכרי, וא"כ גם כאן היה שייך ללבוש הנעליים גם אם הנכרי לא היה מצחצחן, ובפרט שהנעליים הן אותן הנעליים שלפני הצחצוח. מרן הגריש"א זצ"ל תי' (הובא בשש"כ פ"ל הערה קס"ז), דהתם שתי הנרות הם דברים נפרדים,

וכאשר הישראל קורא בספר, ניתן לומר שהקריאה היא לאור הנר המותר, משא"כ בצחצוח שהוא בגוף הנעל, ולכן אסור.

אבל עדיין צ"ע ממש"כ המ"ב (סי' רנ"ב סק"ל) שאם נתן הנעל שלו לנכרי לתקן, אם כבר היה מתוקן בערב שבת אלא שבשבת תקנו והחליקו, מותר ללובשו בשבת משום שהיה יכול ללובשו בלא"ה, והרי גם התם התיקון נעשה בגוף הנעל, וא"כ לפי היסוד הנ"ל למה מותר. עוד יש להקשות מהמ"ב (סי' ש"ז סקע"ו) שהתיר ליהנות מהנר שהנכרי מחט את ראשו, ועי"ז מאיר יותר יפה, משום שהיה יכול לקרוא לאור הנר בלא"ה, והרי גם התם האיסור נעשה בגוף הנר. בשו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' י"ג) ת"י דצחצוח נעליים הוא איסור דאורייתא של ממרח, ולכן מחמירין התם, משא"כ באינדך שהנידון הוא איסור דרבנן.

אבל באג"מ (יו"ד ח"ג סי' מ"ז סק"ב) ושו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ה' סק"ג) ת"י דקריאה לאור הנר אין לו תועלת חדשה בעקבות פעולת הנכרי, משא"כ בצחצוח הנעליים, והסביר באז נדברו (ח"ד סי' י"ט) דיש לו הנאה מחודשת של יופי הנעל, משא"כ בקריאה לאור הנר וכדומה.

הנאה ממזגן שהודלק ע"י נכרי בשבת

לפ"ז אסור ליהנות ממזגן שהודלק ע"י נכרי לישראל (לקיור, דאם לחימום, הכל חולים אצל הצינה כשיש צורך בכך), אע"ג שהיה יכול לשבת באותו מקום גם בלי המזגן, משום שהנאה זו נחשבת הנאה חדשה שלא היתה לו קודם לכן (אג"מ שם ושלחן שלמה סי' רנ"ב סק"ט – וע' ארחות שבת ח"ב פכ"ג ס"ח), וע"ש באג"מ שכתב "דלא שייך לומר לבעה"ב וביתו שילכו לבית אחר" – משמע מדבריו שאם המזגן בחדר אחד, ויש לו אפשרות ללכת לחדר אחר, יעשה כן (ספר אמירה לנכרי להג"ר אברהם יהושע דברמדיקר שליט"א פכ"ט הערה י"ב), ומ"מ אם הנכרי רק העלה דרגת הקור יש להקל, דכבר היתה לו הנאה מהמזגן קודם לכן (מלכים אמניך פ"ב סט"ו).

ביאור האג"מ שהחיוב מתאה תלוי בגודל הנאה שיש לו ממלאכת הנכרי

וע"ע באג"מ (יו"ד ח"ג סי' מ"ז סק"ב) דאסור לרמוז לנכרי גם שלא בדרך ציווי שיפעיל את המזגן בקיץ, ואין לומר שהפעלתה אינה נחשבת כהנאה כיון שיכול להשאר בבית גם בלי להפעיל המזגן כמו בהסרת פחם מן הנר, משום שלגבי ההנאה מהפעלת המזגן, הרי אם לא יופעל לא יהנה כלל, משא"כ בהסרת פחם מן הנר שיכול לקרא לאור הנר גם לפני שמסיר הפחם.

הדלקת אור ע"י נכרי כדי להנצל משינה יחידי בלילה

עוד חידש האשל אברהם מבוטשאטש (ריש סי' רע"ו) דגם הדלקת האור כדי לינצל משינה יחידי בלילה, הוי כמבריא ארי וקיל טפי, ובפרט שאינה הנאה בפועל, ועוד יותר אם יש לו נר דלוק בחדרו (שהיה נשאר דלוק עד סוף שינתו) שהגוי היה יכול להביאו לשם, אלא שהגוי הדליק נר מעצמו, בזה י"ל דאין לאסור ליהנות מהנר משום גזירה שמא יאמר לו.

קושיות על שיטת המ"ב בענין מחאה

והנה יש להקשות כמה קושיות על המ"ב שבמקרים מסויימים לא חייב למחות בגוי שבא לעשות מלאכה בשבת כדלהלן: א. כ' השו"ע (סי' ש"ז ס"ב) שמותר לומר לנכרי אחרי שבת, למה לא עשית דבר פלוני בשבת שעברה, אע"פ שהנכרי מבין מתוך דבריו מה צריך לעשות בשבת הבאה, והמ"ב (סקע"א) כ' דמייירי שהנכרי מוסיף נר נוסף, וצ"ע טובא, דהרי מייירי בעבדו ושפחתו, והם בודאי מדליקים הנר של בעה"ב. ב. רע"א (על הגליון של המ"א סי' ש"ז סק"כ) הקשה מה ההיתר לומר לנכרי שאינו יכול לקרא את המכתב, כדי שהוא ישבור את החותם, דהלא הוא חייב למחות בו אפילו אם יעשה כן מעצמו, וכש"כ שאסור לרמוז לו (אמנם רע"א ת"י דשאני שבירת החותם שאינו אסור אלא דרך חומרא). ג. כ' המ"ב (סי' ש"ז סקע"ו) אם אומר הרמיזה לאינו יהודי שלא בלשון ציווי, כגון שאומר הנר אינו מאיר יפה, או אינו יכול לקרות לאור הנר הזה שיש בו פחם, ושומע האינו יהודי ומתקנו, שרי, דאין זה בכלל אמירה, ואין לאסור

מטעם שנהנה ממלאכה שעשה האיננו יהודי בשבילו, דאין זה הנאה כל כך, דגם מקודם היה יכול על פי הדחק לקרות לאורו עכתו"ד, וקשה טובא היכן נעלם החיוב למחות בו אפילו אם היה בא מעצמו.

ביאור האחרונים מתי א"צ למחות בנכרי שבא לעשות מלאכה עבור הישראל

בשלחן עצי שיטים (לבעל המרכבת המשנה סי' א' סיי"ט) ובנשמת אדם (כלל סי' אות ב') כי שהמ"א רק החמיר באופן שהישראל יש לו הנאה גמורה ממלאכת הנכרי, כגון שמדליק נר בחדר חשוך, אבל אם מלאכת הנכרי נועדה רק להוסיף הנאה, א"צ למחות בו גם כשעושה המלאכה בבית הישראל, וממילא גם בפתיחת האיגרת, אין כאן מלאכה שיש בה הנאה גמורה לישראל, משום שהמלאכה היא רק הסרת המונע, ואין הישראל נהנה מעצם המלאכה, וכוונת הח"א היא שאם אן לישראל הנאה לא יחשדו בו שאמר לנכרי שיעשה מלאכה בשבילו, ולפי"ז אין חיוב למחות

ביאור החוט שני שחייב למחות כדי שלא יחשדוהו שמינה הנכרי כשלוחו

בחוט שני (ח"ג פרק פ"א סק"ג) הביא ישוב אחר לבאר למה אין חיוב למחות בנכרי כשמסיר הפחם, דיסוד חובת מחאה הוא משום דבלי המחאה נראה כאילו הישראל שלח הנכרי לעשות מלאכה זו, משא"כ בתיקון הפחם אין מעשה הנכרי מעורר חשד שעושה המלאכה לצורך ישראל או על דעתו, דהרי כל אורח שבא לבית חבירו ורואה שאין הנר מאיר יפה, מתקנו מעצמו בלי לקבל רשות מבעה"ב, ולכן פסק שאסור לומר לנכרי שהחדר אינו מספיק חשוך, או שהמזגן מקרר בעוצמה רבה מדי, דכיון שאין אדם מכבה האור או המזגן בלי רשות הבעלים, נראה כאילו עושה כן עבור הבעלים, ולכן אפילו אם עושה כן מעצמו חייב למחות בו.

ביאור הח"א שא"צ למחות כשאין איסור הנאה

מבואר בח"א (כלל סי' ס"ג) שאם אין איסור הנאה, אין חיוב מחאה, אפילו אם הנכרי עושה מלאכה בביתו של הישראל, משום שאם אין לישראל הנאה ממעשה הנכרי, לא יחשדו בו שאמר לנכרי לעשות מלאכה עבורו, ולפי"ז אין חיוב למחות בנכרי שמסיר הפחם בבית הישראל, כיון שאין זה נחשב הנאה, וכמו"כ אין חיוב מחאה אם הנכרי יכבה נר בבית הישראל כיון שאין לו הנאה חיובית מזה (וע"ע במ"ב סי' ש"ז סק"א, ובבה"ל שם סי' ד"ה ואפילו).

כמה כללים בחיוב מחאה

והנה יש הרבה כללים בגדר החיוב מחאה כשגוי עושה מלאכה עבור הישראל, ונפרט חלק מהם :
 אם נכרי עושה מלאכה בבית ישראל אפילו כשמקבל תשלום, או לחילופין כשעושה אפילו בביתו אבל בחפצי ישראל לצורך הישראל, חייב למחות בו (מ"ב סי' רע"ו סק"א וסי' ש"ה סקע"ד וסי' רמ"ג סק"ה).
 אם הנכרי מדליק נר שלו או מוסיף שמן שלו בנר בבית ישראל לצורך הישראל אסור ליהנות ממנו, ואע"פ שא"צ למחות בו מ"מ מותר למחות בו (רמ"א סי' רע"ו ס"ד).
 אם מדליק עוד נר או מוסיף שמן משל ישראל, חייב למחות בו (מ"ב סי' רע"ו סק"ז), אבל בח"א (כלל סי' ס"ג) משמע שמיקל בזה.
 אם הנכרי עושה מלאכה לעצמו בחפצי ישראל, כגון שמבשל לעצמו בכליו של ישראל (עי' שו"ע הרב סי' ש"ז סל"ה), או שמדליק נר להדיח כלים, א"צ למחות בו ומותר להשתמש לאורו (ט"ז סי' רע"ו סק"ה), אבל י"א דמה שא"צ למחות בו הוא רק אם ניכר להדיא שעושה כן לצורך עצמו, כגון שהנכרי מבשל וכולם יודעים שאסור לאכול מבישול עכו"ם (תהלה לדוד סי' ש"ז ס"ב), או שמדבר בטלפון של הישראל לצורך עצמו (נשמת שבת ח"א סי' תס"ה).

אסור ליהנות ממזגן (לקירור) שנכרי הדליק בשבת עבור ישראל (פי' דאסור להכנס לחדר כדי להתקרר, אבל אינו חייב לצאת מן החדר כשהנכרי הדליק המזגן עבורו שלא בציוויו), אע"פ שהיה יכול לשבת באותו חדר בלי המזגן

(אג"מ יו"ד ח"ג סי' מ"ז סק"ב ושלחן שלמה סי' רנ"ב סק"ט – וע' ארחות שבת ח"ב פכ"ג ס"ח), ומ"מ אם הוא רק העלה דרגת הקור, כיון שכבר נהנה מהמזגן לפני כן, שרי (מלכים אמניך פ"ב סט"ו).

במקום שאין חשש מראית העין א"צ למחות, ולכן מותר לשפחה לעשות מלאכת עצמה בבית ישראל כגון תיקון בגדיה (מ"ב סי' רמ"ד סק"ל).

אם גוף הישראל אין לו הנאה ישירה, ויש לתלות שהגוי עשה ע"ד עצמו כדי להרויח כסף, אע"פ שמכוון לצורך הישראל, כגון שבא לכבות הדליקה (מ"ב סי' של"ד סק"א), או שליקט עשבים ומאכיל בהמת הישראל, מותר אם אינו רגיל בכך (שו"ע סי' שכ"ה ס"ג).

מותר לרמז לנכרי בשבת בדבר שאינו אסור רק שום חומרא, כגון לומר "איני יכול לקרא האיגרת" ועי"ז יבין צריך לפותחה.

נחלקו פוסקי זמננו אם חייבים למחות בנכרי שבא לכבות את האור בחדר שינה, כדי שבעה"ב שאינו בגדר חושאב"ס, יוכל לישון.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א באתרנו:
<http://pninim.co.il/> תחת הלינק: **שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר**

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' בא תשפ"א

בליל ש"ק אחרי שגמרו לאכול סעודת שבת אשתו זכרה ששכחה להפריש חלה

מעשה שהיה בש"ק פ' וארא, באשה שאפתה חלות לכבוד שבת, והיות והם משפחה ברוכת ילדים, אפתה שיעור שמחייב הפרשת חלה בברכה, אבל בליל ש"ק אחרי הסעודה, אחרי שכבר בירכו ברהמ"ז, נזכרה ששכחה להפריש חלה מהחלות, ולכן היה פשוט להם דכיון שאכלו טבל, לא י"ח סעודת שבת, וממילא צריכים להשיג חלות ממקום אחר, וליטול ידים ולאכול לכל הפחות כזית עוד פעם. אבל הסתפקו האם צריכים לעשות קידוש עוד פעם, משום שקידוש במקום סעודה היא לעיכובא, וכיון שהיה אסור לאכול הסעודה הזו עם חלות שלא הופרשה מהן חלה, אפשר צריכים לקדש עוד פעם. בעצם, השאלה יכולה להיות גם אם נזכרו רק בשבת בבוקר, דאם לא י"ח קידוש בלילה, צריכים לקדש שנית בבוקר (בלי לומר ויכולו), ובנוסף לכך, אם לא י"ח סעודת שבת בלילה, יצטרכו לאכול שלש סעודות ביום.

מקור החיוב של קידוש במקום סעודה

במקור הסוגי של קידוש במקום סעודה בפסחים (ק:). רב ור' יוחנן ס"ל דא"צ קידוש במקום סעודה, ואילו שמואל ס"ל דאין קידוש אלא במקום סעודה, ולהלכה פסקו הרי"ף (ב. לדפי הרי"ף) והרא"ש (פ"י סי' ה') והרמב"ם (הל' שבת פכ"ט ה"ח) כשמואל, ואע"ג דקיי"ל שהלכה כרב באיסורים (עי' נדה כ"ד:), ובפרט הכא דגם ר' יוחנן ס"ל כוותי', בכל זאת להלכה נפסק כשמואל דאין קידוש אלא במקום סעודה, והסביר הרא"ש משום שהגמ' הביאה הרבה אמוראים דס"ל כוותי'.

ב' טעמים ברשב"ם לחיוב קידוש במקום סעודה

הרשב"ם (שם ק"א. ד"ה אף) ותוס' (שם) הסבירו סברת שמואל, שלומדים מהפסוק "וקראת לשבת עונג" (ישעי' נ"ח י"ג) שבמקום שקוראים לשבת, פי' שאומרים את הקידוש שהוא הקריאה לשבת, שם יהי העונג דהיינו הסעודה. הרשב"ם הוסיף עוד טעם, דהלכה זו היא סברא, דכיון שתקנו לומר את הקידוש על היין, מסתבר לומר שתיקנו לאומרו על היין שבשעת הסעודה הוא יין חשוב.

חקירת האחרונים אם קידוש במקום סעודה הוא דין במצוות קידוש או דין במצוות עונג

האחרונים חקרו אם יסוד האי דינא של קידוש במקום סעודה הוא מתנאי הסעודה, דכדי לקיימה כראוי צריך שתהיה יחד עם קידוש, או שמא הוא מתנאי קידוש שצריך לעשותו כהתחלת הסעודה, ובאותו מקום שסועד שם, כדי להחשיב את הקידוש. האג"מ (או"ח ח"ד סי' ס"ג ענף ב') דייק מפירוש הראשון של הרשב"ם ומדברי תוס' שהוא דין בסעודה, שהיא צריכה להיות במקום הקידוש כדי שתהא ניכרת כסעודת שבת, ובלי הקידוש נראית כסעודת חול. ולפ"ז נ"מ טובא במי שאין לו מה לאכול, שאינו חייב בקידוש על הכוס (ברכ"י סי' ער"ב בשו"ת ברכה – עי' בשע"ת סי' ער"ב סק"ז שהביא מחלוקת בזה), וכמו"כ במי שאינו יכול לאכול כלל שאינו חייב בקידוש (שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' ל' ס"ק ה'), וכמו"כ חולה שניזון שלא בדרך הפה, דאין זה נקרא דרך אכילה.

בלהורות נתן (פסחים ק"א. עמוד רפ"ו) ג"כ הביא הני תרי צדדי, אם הדין של קידוש במקום סעודה הוא דין במצוות קידוש, שאין יוצאים מצות קידוש אא"כ הוא במקום סעודה, או שהוא דין במצוות עונג, דהיינו במצוות סעודת שבת, והסביר שבוזה נחלקו הראשונים במי שהוא חולה או שאין לו סעודה, אם יכול לקדש גם בלי סעודה, וכן אם שתיית כוס יין יכול להחשב כקידוש במקום סעודה, דאם הוא דין בקידוש, גם שתיית יין הוי בגדר עונג, וא"כ כבר קיים וקראת לשבת עונג, שבמקום קריאה שם תהא עונג, והרי במקום קריאת הקידוש כבר היה עונג ע"ש באריכות.

סברת רב נטרונאי גאון שהסעודה אחרי קידוש היא רפואה

הט"ז (סי' רס"ט סק"א) כ' טעם שלישי בשם רב נטרונאי גאון למה צריך קידוש במקום סעודה, שהיתה קבלה בידו שהסעודה שעושה אחר הקידוש, רפואה היא לו, ולכן תקנו שהסעודה תהיה מיד אחרי הקידוש, והסביר הט"ז דלפי טעם זה, אין חיוב לאכול מצד הקידוש עצמו, וי"ח גם אם אינו אוכל, אבל משום הרפואה הצריכו חז"ל להסמיך את הסעודה לקידוש.

נ"מ בסיבת קידוש במקום סעודה כשמקדש על הפת

האחרונים כ' כמה נ"מ בין הני תרי טעמי שברשב"ם. הפמ"ג (סי' רע"ג משב"ז סק"א) כ' עוד נ"מ, באופן שמקדש על הפת, דאם הלימוד שאין קידוש אלא במקום סעודה הוא מהפסוק, א"כ גם מי שמקדש על פת צריך לקדש במקום סעודה, כיון שזו היא הלכה בהל' קידוש, אבל אם לומדים כן מסברא, סברא זו שייכת דווקא בין, משא"כ כשמקדש על הפת, כיון שיש לו חשיבות גם שלא במקום סעודה, ממילא לא שייך האי דינא של אין קידוש אלא במקום סעודה.

נ"מ אם אכל במקום אחר

החת"ס (פסחים ק"א. ד"ה ושמואל) כ' נ"מ אחרת, אם הלך ממקום למקום באותו בית אחרי הקידוש ואכל במקום השני, דלפי הטעם הראשון, העונג עדיין היתה במקום הקריאה, משא"כ לפי הטעם השני שהוא סברא, היין מקבל חשיבות אך ורק אם הוא ממש במקום הסעודה, ולא כשאוכל במקום אחר.

קידוש במקום סעודה ע"י שתיית יין

לפני שנדון בשאלה של קידוש במקום סעודה כשאכל טבל, יש להסתפק שמא יי"ח הסעודה בשתיית היין, דהרי כ' בשו"ע (סי' רע"ג ס"ה) בשם הגאונים שיי"ח קידוש במקום סעודה אפילו אם אכל דבר מועט (פי' המ"ב סקכ"א שאכל שיעור כזית), או ששתה כוס יין (פי' המ"ב סקכ"ב - דהיינו שיעור רביעית שחייב עליו ברכה אחרונה), ואמנם המ"ב (סקכ"ה) כ' שרע"א והתוספת שבת הוכיחו דלכמה ראשונים אינו יי"ח קידוש במקום סעודה בשתיית כוס יין, ולכן אין להקל בזה אלא במקום הדחק, אבל נד"ד הוא בודאי מקום הדחק כיון שכבר קידש וגמר סעודתו. ובכל זאת יש לדון טובא אם היתר זה שייך בנד"ד, לא מיבעיא לפמשי"כ המ"ב (שם סקכ"ז) בשם הלבוש והרבה אחרונים, שאינו יי"ח קידוש במקום סעודה בשתיית רביעית אא"כ ישתה רביעית נוסף, חוץ מהכוס של קידוש, דלפי"ז בנד"ד בפשטות המקדש לא שתה שיעור זה, אא"כ הוא קידש על גביע שמכיל 150 סמ"ק כשיעור הרביעית של מרן החזו"א זצ"ל, ואם הוא שתה 130 סמ"ק (45 סמ"ק שהוא רוב רביעית לפי השיעור של הגר"ח נאה זצ"ל, ועוד 86 סמ"ק לשם רביעית נוסף), אפשר יי"ח בדיעבד.

אבל יש לדחות קולא זו מתלת טעמי: א. המ"ב פסק בהל' פסח (סי' תפ"ו סק"א) דיש להקל בשיעור הקטן למידי דרבנן אבל לא למצוה דאורייתא, ובנד"ד בפשטות הוא לא התכוון לצאת מצות קידוש בתפילתו בליל ש"ק (ובפרט לפמשי"כ בשו"ת חת"ס או"ח סי' י"ז דלב ב"ד מתנה שאינו רוצה לקיים מצות קידוש בתפלה, כדי שיוכל לקיים מצות קידוש דאורייתא יותר בהידור על כוס של יין), וממילא כשמקדש על הכוס הוא מדאורייתא, ולכן אינו יכול לסמוך על השיעור הקטן לקידוש בליל ש"ק. ב. בדרך כלל אינו שותה כ"כ הרבה יין (130 סמ"ק מתוך כוס שמכיל 150 סמ"ק), ובלא"ה אפילו אם הוא שתה שיעור כזה, שאר בני ביתו בודאי לא שתו שיעור יין כזה. ג. השעה"צ (סי' רע"ג סקכ"ט) כ' דהא דיש לסמוך על המקילין שיוצא מצות קידוש במקום סעודה בשתיית רביעית נוסף של יין, היינו דווקא בקידוש של שחרית, אבל בליל שבת יש לעיין אם לסמוך ע"ז, דכמה ראשונים חולקים ע"ז כמבואר בחי' רע"א שם, וא"כ למעשה קשה להקל ולומר שיי"ח קידוש במקום סעודה בליל ש"ק במה ששתה עוד רביעית יין.

האם יש לסמוך על הנתיבות כשאכל טבל דרבנן בשוגג

והנה יש להעיר, דאם חיוב הפרשת חלה בא"י בזה"ז הוא רק מדרבנן משום שאין רוב ישראל על אדמתם (עי' שו"ע יו"ד סי' שכ"ב ס"ב), אע"פ שבדברים מסויימים מחמירים להחשיב חלת א"י כשל תורה, מ"מ אם כבר אכל החלות של טבל בא"י בזה"ז בשוגג, אפשר יש לסמוך על הנתיבות (סי' רל"ד סק"ג) דהאוכל איסור דרבנן בשוגג א"צ כפרה כלל.

אבל לפי"ז צריך להבין למה נפסק בשו"ע בהל' זימון (סי' קצ"ו ס"א) שאם אכל דבר איסור, אע"פ שאינו אסור אלא מדרבנן, אין מזמנין עליו, ואין מברכין עליו לא בתחילה ולא בסוף, והוסיף המ"ב (סק"ד) דגם אם אכל בשוגג, אין מזמנין עליו כיון דאכילת איסור לא חשיבא קביעות. ולכאורה צ"ע טובא לפמשי"כ הנתיבות, דהרי אם אכל איסור דרבנן בשוגג, א"צ כפרה כלל, ונחשב כאכל היתר, וא"כ למה אסור לזמן עליו, וראיתי שנדחקים ליישב, דגם אם נאמר שעצם האכילה נחשבת כאכילת היתר כיון שהיה בשוגג, מ"מ יש להחמיר בברכה, דסוף סוף אין זה רצון ה', אע"פ שאינו צריך כפרה על מה שאכל.

אחרי שגמרו את הסדר בליל פסח נודע להם שלא הפרישו חלה מהמצות

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' מ"ו) דן במי שנודע לו אחרי שסיים ליל הסדר שלא הפרישו חלה מהמצות, והרבה אורחים שאכלו אצלו כבר הלכו לביתם, וקשה לו מאוד להסתובב לבית של כל אחד מהם כדי להודיע שלא יי"ח מצה כיון שהיה טבל. והביא שם דיש לדון אם שייך מהבב"ע באיסור דרבנן בשוגג, דאפשר גם בא"י יש לו אפשרות להפריש חלה ממה שנשאר, ותחול למפרע, אבל כבר האריכו הפוסקים אם ע"י הפרשתו שייך לתקן מה שכבר אכל (ע' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רנ"ג ד"ה ואומר, ושו"ת כת"ס יו"ד סוסי' קס"ז – וע' אריכות בזה במעדני יו"ט ח"ב סי' מ"ב).

האם אכילת הסעודה היא המצוה או התענוג מאכילתו

והנה היה מקום לומר, דיש לחלק בין אכילת סעודת שבת לאכילת מצות וכדומה, דהרי במצת מצה, המצוה היא לאכול מצות, משא"כ בסעודת שבת, אע"פ שיש מצוה לברך על לחם בשלש סעודות בשבת, בכל זאת אינו יכול להוציא אחרים בברכת המוציא מדין ערבות, כמו שיכול להוציאם בקידוש כשאינו טועם, והסביר השו"ע (סי' קס"ז ס"כ) והמ"ב (שם סקצ"ד וסי' רע"ג סק"י"ט) שאין החובה של לחם בשבת משום מצוה, אלא כדי שיהנה מסעודת שבת, והרא"י דאם הוא נהנה ממה שמתענה, א"צ לאכול (כמבואר בסי' רפ"ח ס"ב), ולכן אינו יכול להוציא אחרים בברכת המוציא בשבת אם אינו אוכל עמהם (א"כ הוא מקדש על הפת, דאז ברכת המוציא היא כמו ברכת בפה"ג על היין). לפ"ז י"ל דגם לגבי הנאה מסעודת שבת, כיון שהעיקר הוא העונג וההנאה שיש לו, שפיר יי"ח קידוש במקום סעודה, גם אם המאכל היה אסור (ושוב ראיתי כעין סברא זו בשו"ת שביבי אש ח"ב סי' ל"ב סק"ד).

אבל בשו"ת באר יצחק (אהע"ז סי' ב' ד"ה אך עדיין) כ' דכמו שאינו יי"ח מצה באכילת איסור, ה"ה בסעודת שבת (דעיקרו ילפינן מיו"ט ראשון של פסח לפמשי"כ בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תרי"ד) ג"כ אינו יוצא באכילת איסור, וגם באיסור דרבנן כמו דמאי ע"ש.

האם חייב לברך שנית על בשמים של היתר במוצ"ק אם טעה וכבר בירך על בשמים של איסור

עוד יש לציין, שהרמ"א פסק בה"ל הבדלה (סי' רצ"ז ס"ב), שאם בירך על בשמים של בית הכסא, או של מתים, או של מסיבות עובדי כוכבים לא יצא, וצריך לחזור ולברך על אחרים, וא"כ אפשר גם בנד"ד שבירך על חלות שלא הופרשה מהם חלה, יצטרך לברך שנית, אבל יש לחלק בין הנידונים, דהרי ה"ט"ז (שם סק"ד) הקשה, דעיקר הטעם של הבשמים הוא משום צער הנפש, והרי כבר נהנה מריח הבשמים אע"פ שהיו של איסור, וא"כ מדוע צריך לחזור ולברך, ותירץ דכיון שאין חשש ברכה לבטלה אם יברך על בשמים אחרים של היתר, ממילא צריך לברך על בשמים של היתר. הא"ר (סק"ו) ת"י שדבר זה דומה למש"כ הסמ"ע (חוי"מ סי' רל"ד סק"ד) שהמוכר דבר איסור לחבירו ואכלו, ואח"כ נודע לו שהיה איסור, צריך המוכר להחזיר ללוקח את כספו אע"פ שהוא כבר נהנה מהמאכל, משום שאין אכילתו הנאה אלא צער היא לו, וממילא ה"ה בבשמים של איסור בהבדלה, כיון שחז"ל תקנו ליהנות מבשמים במוצ"ק כדי להשיב את נפשו, והוא לא נהנה אלא אדרבה היה לו צער ועגמת נפש מהבשמים של איסור, לכן צריך לברך שנית, וכ"כ בתוספת שבת (שם סק"ה), אבל הפמ"ג (משב"ז סק"ד וא"א סק"ד) דחה סברא זו, משום שלא אמרו שצער הוא לו, אלא כשאכל איסור דאורייתא ולא באיסור דרבנן.

האם יש פסול מצוה הבאה בעבירה בעבירה דרבנן

אבל עדיין יש להסתפק אם חייבים לחזור לאכול כזית מצה בליל הסדר, אם נאמר שלא יי"ח במצה שאכלו משום מהבב"ע, אלא דיש לדון בהא גופא, האם יש חסרון של מהבב"ע במצוה דאורייתא ועבירה דרבנן, כגון שאכלו מצה שהיא מצוה דאורייתא, והמצה היתה טבל דרבנן. השער המלך (הל' לולב פ"ח) הסתפק בספק זה (וע"ע במנ"ח מצוה רצ"ט שג"כ הסתפק בזה), והביא רא"י מהא דשנינו בפסחים (ל"ה):

דהאוכל מצה של טבל דרבנן לא יי"ח משום מהבב"ע, ובאבן האזל (הלי ברכות פ"א הי"ט) הביא ראיי' אחרת, מהרמב"ם (הלי ק"ש פ"ג ה"ב) שפסק דמי שקרא ק"ש במקום שאסור לקרא שם, כמו בבית הקברות, לא יי"ח וחוזר וקורא, אבל מאידך גיסא, יש מביאים ראיי' מתוסי' בנדרים (י.) דבאיסורא דרבנן ליכא מהבב"ע – ע' שו"ת תורת חסד (סי' ל' סק"ב וסי' ל"א) ובמחזיק ברכה (סי' תרנ"ח סק"ב).

האם יש פסול מצוה הבאה בעבירה כשעבר העבירה בשוגג

עוד יש להסתפק, דאפילו אם נאמר שיש חסרון של מהבב"ע בעבירה דרבנן, האם זה גם נאמר כשעבר בשוגג כמו בנד"ד שלא ידע שאשתו שכחה להפריש חלה, ובפרט דכיון שהעבירה היא איסור דרבנן, הרי מפורסם שיטת התיבות (סי' רל"ד סק"ג) שהעובר על איסור דרבנן בשוגג א"צ כפרה, וא"כ לשיטתו א"א לומר שלא יי"ח מדין מהבב"ע, אבל גם לשיטת הרבה הפוסקים החולקים על התיבות, וס"ל שהעובר איסור דרבנן בשוגג צריך כפרה, עדיין יש להסתפק לגבי מי שעבר מהבב"ע באיסור דרבנן בשוגג.

המהרי"ט אלגאזי (בכורות פ"ח אות ס"ה הראשון סק"ו) ושו"ת גינת ורדים (או"ח כלל כ"ז – כ"ח) הוכיחו מהרמב"ם (הלי חמץ ומצה פ"ו ה"ז) שגם אם עבר העבירה בשוגג, נחשב כמהבב"ע, מדפסק וז"ל אין אדם יי"ח באכילת מצה שהיא אסורה לו, כגון שאכלה טבל או מעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, או שגזלה. זה הכלל, כל שמברכין עליו ברהמ"ז, יוצא בה ידי חובתו, וכל שאין מברכין עליו ברהמ"ז, אין יוצא בה ידי חובתו עכ"ל, ובהלי ברכות (פ"א הי"ט) פסק שאם אכל דבר האסור בין בזדון בין בשגגה, אינו מברך עליו, וא"כ מבואר מדבריו, דגם בשוגג נחשב כמהבב"ע.

והנה בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' רצ"ה) הביא שהשואל הוכיח דגם בשוגג אמרינן מהבב"ע, מהא דשנינו ברי"ה (כ"ח). דלמ"ד דמללה"נ, אם תקע בשופר של שלמים ברי"ה לא יצא, והתם מיירי בשוגג, דהרי מבואר התם דבעולה שפיר יצא, דכיון דמעל יצא מידי הקדש, והרי מעילה הוא רק בשוגג, וא"כ מוכח דהא דשנינו שאם תקע בשלמים לא יצא, היינו גם אם תקע בשוגג, וא"כ מוכח דגם בשוגג אמרינן מהבב"ע. אבל המהר"ם שיק דחה ראיי' זו, ובתו"ד (ד"ה ובשלמא הא) הוכיח דלא אמרינן מהבב"ע כשעבר בשוגג, דהרי שנינו בשבת (קל"ז.) מל של ערב שבת בשבת, הוי טועה בדבר מצוה ועשה מצוה ופטור, ואמאי לא נימא דהוי מהבב"ע, אלא ודאי לא אמרינן הכי בשוגג, אמנם אח"כ דחה ראיי' זו, דהתם י"ל כיון דאין האיסור מחמת עצמו, אלא יומא קגרים, שוב אינה נחשבת מהבב"ע.

שוב הראו לי שהשדי חמד (ח"ד מערכת המ"ם כלל ע"ז סק"ח וסק"ט – עמוד קס"ח) האריך טובא בשאלה זו, והביא (סוסק"ח) מש"כ הפוסקים לחלק בין שוגג באיסור מיתה, לשוגג בלאו גרידא, דבזה י"ל שאינו נחשב נעשית עבירה, ואין בו דין מהבב"ע. אבל בהמשך כ' השד"ח (שם סק"ט ד"ה חדית לך) סברת עצמו בענין אם יש מהבב"ע כשעבר העבירה באונס, דאם נניח שאם נעשית העבירה בשוגג אית בה משום מהבב"ע, היינו ודאי משום דגוף מעשה העבירה שנאוי הוא לפני השי"ת, ולא משגחינן בהעושה אותה אם במזיד היה או בשוגג, א"כ ה"ה כשנעשית העבירה באונס, י"ל דשנאוי גוף המעשה, ולא ירצה לצאת בו ידי חובת המצוה, אע"פ שיש חילוק רב בין שוגג לאונס לגבי כפרה, שזה נקרא קצת פושע שהיה לו לדקדק בדבר, משא"כ האונס, אבל אין זה מתקן שיהיה המעשה רצוי לפני השי"ת, ולכן מסתברא דגם כשעובר העבירה באונס, אית בה משום מהבב"ע עכתו"ד. הרי מבואר דגם במהבב"ע בשוגג, להרבה פוסקים יש פסול של מהבב"ע.

האם יכול לסמוך על אלו שמפרישים חלה כל עש"ק עבור כל מי ששכח להפריש

והנה יש מקומות שיש רב שקיבל ע"ע להפריש חלה כל ערב ש"ק וכל ערב יו"ט עבור כל אלו ששכחו להפריש חלה לפני שבת, ואע"פ שאין להפריש שלא מן המוקף, מ"מ בדיעבד מהני, ובמקרה

ששכחו להפריש חלה, אין לך בדיעבד גדול מזה, וא"כ בנד"ד שכבר אכלו את הסעודה, אם ידוע להם שיש מי שהוא בעירם שמפריש חלה כל ערב שבת כדי לזכות את הרבים, לכאורה יכולים לסמוך עליו, אבל ביודעי קאמינא, שכבר קרה מכשול שהרב שכח להפריש חלה, וא"כ כיון שהוא מילתא דאיכא לברורי, יש לברר אצל הרב אם אכן הוא הפריש חלה בערב ש"ק, ולא לסמוך עליו בלי לברר, אבל אם אין אפשרות לברר, גם אם יחמירו ולא יאכלו משאר החלות שנשארו, מ"מ אפילו אם מן הדין יהיו חייבים לקדש שנית, מ"מ אין לקדש בשם ומלכות מחמת הספק שמא החלות לא היו טבל כיון שהרב הפריש עליהם.

מחלוקת הפוסקים אם י"ח קידוש במקום סעודה כשאכל דבר איסור

הפמ"ג בהל' קידוש (סי' רע"ג משב"ז סק"א) ציין למש"כ הש"ך (יו"ד סי' קי"ט סק"ז) בשם הסמ"ע (חוי"מ סי' רל"ד סק"ד), שהסביר הא דנפסק בשו"ע (חוי"מ סי' רל"ד סי"ב) שאם מכר איזו מאכל שאסור באכילה מדאורייתא, המוכר צריך להחזיר את הכסף שקיבל גם אם הלוקח כבר אכלו, והסביר הסמ"ע משום שהלוקח לא נהנה מהמאכל שקנה, ואדרבה צער הוא לו שאכל איסור אע"פ שהיה בשוגג, משא"כ אם מכר לו דבר שאיסורו רק מדרבנן, דא"צ להחזיר הכסף אם הלוקח כבר אכלו. הפמ"ג חידש דה"ה לגבי קידוש במקום סעודה, אם אכל איסור דאורייתא לא י"ח כיון שאינו עונג לו, משא"כ אם אכל איסור דרבנן שפיר י"ח קידוש במקום סעודה. עוד כ' הפמ"ג (הנהגת איסור והיתר אות כ"ח), אם אכל דבר שהוא ספק דאורייתא, לפי הראשונים דספק דאורייתא לחומרא מה"ת, לא י"ח, אבל לפי הראשונים דספק דאורייתא לחומרא רק מדרבנן, שפיר י"ח.

והנה לכאורה היה מקום לדון בדברי הפמ"ג, דיש מקום לחלק בין מש"כ הסמ"ע לגבי דיני ממונות לנד"ד שהוא שאלה של מצוות ה', דאפשר לגבי ממונות, א"א לחייב לוקח לשלם על מה שמצטער שאכלו (באיסור דאורייתא), ולכן המוכר חייב להחזיר לו את כספו מדין מקח טעות, אבל לגבי סעודת שבת שחיובה מדין עונג, יש צד לטעון דסוף סוף בזמן שאכל את החלות היה לו הנאה מהן, אע"פ שאחרי הסעודה נתברר לו שאכילתו היתה באיסור כיון שלא הפרישו חלה מהן, ועכצ"ל שהפמ"ג הבין, דאפילו אם בשעת האכילה באמת היה לו הנאה מאכילתו, בכל זאת בעיני עונג שבא מאכילת היתר ולא מאכילת איסור וצע"ק.

האם יצא קידוש במקום סעודה כשהקיא כל סעודתו

אבל בפתח הדביר (סי' רע"ג סק"ב) חולק על הפמ"ג וכתב, כיון דאזלינן בתר הנאת גרונו בשעת האכילה (כבר נחלקו האחרונים אי אזלינן בתר הנאת גרונו או הנאת מעיו, ואכמ"ל), כיון שהיה לו עונג אז, שפיר נקרא קידוש במקום סעודה, ומה"ט פסק שאם אכל סעודת שבת והקיא שפיר י"ח קידוש במקום סעודה, דאפילו אם בעיני הנאת מעיו לסעודת שבת, וממילא אם הקיא כל מה שאכל לא י"ח סעודת שבת, מ"מ יצא ידי קידוש, משום שהדין של קידוש במקום סעודה הוא יותר קל מהסעודה עצמה כמבואר בשו"ע (סי' רע"ג ס"ה) שיי"ח קידוש במקום סעודה בשתיית יין, אע"פ שאינו י"ח הסעודה עצמה בשתיית יין. הרי מבואר שקידוש במקום סעודה קיל טפי מהסעודה עצמה, ולכן פסק, דאפילו אם נאמר שלא י"ח הסעודה אם הקיא את כל הסעודה (וכמו שפסק בשו"ת כתב סופר או"ח סי' צ"ו), מ"מ שפיר י"ח קידוש במקום סעודה, כיון שבשעת האכילה היה עונג לו (אמנם עי' בשו"ת הר צבי או"ח סי' קס"ג שפסק על סמך מש"כ בשו"ת כת"ס הנ"ל, שלא י"ח קידוש במקום סעודה אם הקיא כל הסעודה), ולפ"ז פסק הפתח הדביר דשפיר יוצא קידוש במקום סעודה גם אם אכל איסור דאורייתא.

שיטת השבט הלוי באכל סעודת שבת ולא הפריש חלה מהחלות

שוב ראיתי בשו"ת שבט הלוי (ח"י"א סי' ע"א סק"א) שפסק, שאם רק אכל פת לסעודת שבת, והוא היה טבל משום שלא הפרישו חלה ממנו, הרי זו אכילת איסור והו"ל כמאן דלא אכל כיון שהוא טבל ודאי, אבל לפמ"ש"כ הט"ז (סי' קצ"ו סק"א – והובא במ"ב שם סק"ד) שאם אכל בשוגג לברך אחריו, וכאן בודאי הוא שוגג, י"ל דגם לגבי סעודת שבת נחשב כאכילה, ובפרט שהוא שוגג באיסור דרבנן, וכש"כ לשיטת הנהגות הנ"ל דבשוגג דרבנן א"צ כפרה כלל, ולכן א"צ לקדש עוד פעם, ובפרט אם אכל דברים אחרים תוך הסעודה שיש לסמוך עליהו כמקום סעודה (נראה דכוונתו למש"כ בהגהות יעב"ץ בפסחים קי"ד – וכן מובא בשם מרן החזו"א זצ"ל בארחות רבינו ח"א עמוד קי"ב).

סיכום לדינא

אם אכלו סעודת שבת, ונודע להם אחרי ברהמ"ז שלא הופרשה חלה מהחלות, לכתחילה אין לסמוך על שמועות שיש צדיק בעיר שמפריש חלה עבור כל מי ששכח להפריש, אע"פ שמעיקר הדין אפשר ניתן לסמוך על החזקה, מ"מכיון שהוא מילתא דאיכא לברורי, יש לברר אצלו אם אכן הפריש, ואז מותר לכתחילה לאכול את החלות, וכמו"כ יי"ח הסעודה וקידוש במקום סעודה.

במדה שיתברר שלא הפרישו חלה עבור כל מי ששכח להפריש בעצמו, אפילו אם המקדש בעצמו שתה כמעט כל הכוס של יין, קשה להקל ולומר שיי"ח קידוש במקום סעודה ע"י שתיית רביעית יין נוסף, ובנוסף לכך, בודאי כל בני הבית לא שתו עוד רביעית. ואמנם יש מחלוקת אם יש חסרון של מהב"ע כשעבר על איסור דרבנן בשוגג, אבל הרבה פוסקים מחמירין בזה, ובחלת א"י הדבר חמור יותר, דאע"פ שמעיקר הדין הוא רק דרבנן, אבל למעשה מחמירין עליו כיון שעיקרו מה"ת וע"י שו"ע י"ד סי' שכ"ג. אבל יש מקום להקל לפי הפוסקים דס"ל שיי"ח הסעודה גם אם אכל דבר איסור, כיון שבשעת מעשה לא ידע שאוכל איסור, וממילא היה לו הנאה ממנו, אבל הפמ"ג מחמיר בזה, ומ"מ יש מקום להקל ולסמוך שיי"ח סעודת שבת בשאר המאכלים שבסעודה, ולכן למעשה א"צ לאכול סעודת ליל שבת עוד פעם, ושפיר יי"ח קידוש במקום סעודה.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א באתרנו:
<http://pninim.co.il/> תחת הלינק: **שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר**